

КАРАСЕВИЧ А. О.

ЛИСЕНКО Л. Г.

**Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини**

**ІЗ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ФЕДЕРАЛІСТСЬКИХ ПОГЛЯДІВ
МИКОЛИ КОСТОМАРОВА**

Кирило-Мефодіївське товариство — це організація, яка виникла на хвилі національного пробудження українського та інших слов'янських народів. У кінці 1845 р. - на початку 1846 р. М. Костомаров, М. Гулак і В. Білозерський утворили товариство для поширення через літературу та освіту ідеї слов'янської єдності. М. Костомаров виклав головні організаційні засади, а саме: свобода віровизнання, рівноправність і незалежність націй, поширення освіти. При цьому застерігалися цілком мирні наміри товариства [5, 62]. Водночас ідеї, висунуті кирило-мефодіївцями, були революційними за змістом. Ми поділяємо висновок відомого українського історика Р. Іванової, яка ще наприкінці 60-х років ХХ ст. зазначила: "Кирило-мефодіївці, а з ними й М. Костомаров, не ставили питання про революційне повалення самодержавства. Однак уже сама тільки програма — визволити селян від кріпацтва, дати їм освіту, відродити самобутню культуру українців та інших слов'ян, об'єднати їх в рівноправний союз республік — передбачала усунення самодержавства" [3, 33].

Предметом наукової розвідки є аналіз формування федералістських поглядів М. Костомарова.

Ще у роки навчання у Харківському університеті М. Костомаров цікавився історією слов'ян. Він говорив у колі друзів, що "тепер зароджується ідея про взаємне зближення слов'ян; вірте, ця ідея розів'ється, визріє, і слов'яни складуть федерацію й займуть гідне їх місце в історії" [8, 138]. Переїхавши до Києва, М. Костомаров продовжував цікавитися славістикою, глибоко вивчав історію слов'янських народів. Працюючи над програмними документами Кирило-Мефодіївського товариства, він конкретизував ідею слов'янської

федерації. Цю ідею ми знаходимо у "Книзі буття українського народу", автором якої є М. Костомаров. У параграфі 109 записано: "Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським" [4, 169].

Розвиток ідеї слов'янської федерації продовжено у відозві "Брати українці!", теж написаній М. Костомаровим. У ній конкретизоване питання щодо суб'єктів федерації. У пункті 2 відозви вимагалось, щоб "кожен народ зкомпонував свою Реч Посполиту і управлявся не змісило з другими", з "правителем, вибраним на год", з депутатами, обраними народом "не по роду, не по достатку, а по розуму і просвіщенності". До федерації мали увійти "москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, ілліро-серби і болгари" [4, 170].

М. Костомаров у автобіографії, яку записала Н.О. Білозерська у 1869 р., деталізував ідею слов'янської федерації, яка була проголошена в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства [1].

Пояснюючи положення програмних документів товариства щодо ідеї слов'янської федерації, М.І.Костомаров знову проводив думку про те, що федерацію мають утворювати слов'янські народи на засадах повної свободи та автономії народностей. До федерації мала увійти і Росія, що, до речі, не суперечило основним програмним документам товариства. Передбачалось поділити федерацію на 14 штатів, 4 штати мали утворити Польща, Чехія з Моравією, Сербія і Болгарія. М. Костомаров пропонував утворити два малоросійських штати, а Галичину — поділити між Польщею і Західним малоросійським штатом. Як бачимо, при такому поділі Україна вже б не була окремою державою чи штатом в цій федерації. Правда, тут же М.І.Костомаров зауважував, що такий поділ не є остаточним, з часом він може бути змінений відповідно до економічних та інших потреб. Але те, що Україна не входила б у федерацію як окремий штат, суперечило головним ідеям програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства.

Центром нової держави мав стати Київ, який, за М. Костомаровим, не належав би ні до жодного штату. Саме тут повинен був працювати спільний

сейм, який складався би з двох палат: до складу першої входили б обрані сенатори і міністри, а до другої — послы, тобто представники від штатів. Обиратися сейм повинен був на чотири роки, але в разі потреби міг бути переобраний раніше.

У кожному штаті, крім того, мав бути і власний сейм, який обирався щорічно. Передбачалось обирати і президента штату. В центрі федерації поряд з президентом верховну владу мали б представляти і два міністри — міністр закордонних справ і міністр внутрішніх справ.

Для захисту федерації від зовнішніх ворогів передбачалось створити регулярні війська. Кількість федеральних військ мала бути незначною, бо в кожному штаті створювалася власна міліція. Крім цього, чоловіче населення федерації мусило опанувати військову справу на випадок війни та загальної мобілізації.

У більш пізній автобіографії М.І.Костомаров зазначав, що в усіх частинах федерації будуть діяти одні й ті ж самі закони і права, одні міри ваги, довжини, одна грошова одиниця, будуть відсутні митниці, будуть дотримуватися принципів вільної торгівлі. Щодо прерогатив влади у центрі, то М. Костомаров вважав, що союзна влада має займатися питаннями "зносин поза союзом, військом та флотом" [5, 62]. Що стосується штатів, то вони, за М. Костомаровим, повинні були мати повну автономію "по відношенню до внутрішніх установ, внутрішнього правління, судочинства і народної освіти" [5, 62].

У цій же автобіографії М. Костомаров доповнив характеристику федерації положенням, що поділ на штати тільки за національним принципом не зовсім підходить через "кількісну нерівність" людей, які належать до однієї народності. Він заперечив можливість формування федерації на засадах взаємної рівності, бо яка може бути рівність "між незначними за кількістю лужичанами і величезною масою російського народу з безмежними просторами його вітчизни?" [5, 61-62]. Тому він запропонував адміністративний принцип формування слов'янської федерації.

У статті "П.О.Куліш і його остання літературна діяльність" М. Костомаров стисло виклав своє розуміння основних вимог програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства щодо слов'янської федерації, ніби підвів підсумки всім тим задумам, які надихали членів цієї організації. Зміст програмних вимог щодо визволення, об'єднання та державного устрою слов'янських народів він зводив до таких положень, а саме: звільнення слов'янських народів від гноблення іншими державами; організація слов'янських народів у самобутні політичні суспільства із збереженням їх федеративного зв'язку, встановлення чітких правил розмежування народностей і встановлення їх взаємного зв'язку віддавалось невизначеному часові, подальшою розробкою цього питання має займатися історія та наука; знищення у слов'янських суспільствах усякого рабства, якого б вигляду воно б не прибирало; скасування станових привілеїв і переваг, що завжди завдавало шкоди тим, хто ними не користувався; релігійна свобода і віротерпимість; при повній свободі будь-якого віросповідання користуватися єдиною слов'янською мовою в публічних богослужіннях усіх існуючих церков; повна свобода мислення, наукового виховання і духовного слова; викладання усіх слов'янських мов і літератур у навчальних закладах слов'янських народностей [6, 226-227].

Як бачимо, з часом погляди М.І.Костомарова з питання державного устрою слов'янської федерації дещо революціонізували у бік певної консервативності. М.І.Костомарову часів створення автобіографій вже не вистачало молодечого запалу середини 40-х років. Він став більш зваженим у висновках, більш обережним у висловах, хоч і не зміг зовсім відмовитися від задумів, викладених у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. Так, у січні 1883 р. М. Костомаров писав до Ф. Лебединцева, редактора-видавця журналу "Киевская старина", в якому друкувалася його стаття "П.О.Куліш і його остання літературна діяльність": "Щодо статті моєї про Куліша я прошу вас трохи почекати: краще її надрукувати дещо пізніше. Поговоріть одверто з цензором, що він скаже? Бачите, побоююсь, аби розмови в пресі про колишнє / насправді його ніколи не було / таємне товариство не

спонукали коситися і на мене, автора цієї статті, і на журнал, який її поміщає" [2, 38].

М. Грушевський про цю не послідовність у поглядах М. Костомарова, зокрема в українському питанні, писав: "Взявши на себе оборону української мови, він наче упадав під тягарем тих ударів, які завдавались і їй, і йому з боку противників українського національного руху, і все зменшував цю підударну площину, щоб легше її обстояти. Великий історик не належав до людей, які протягом свого життя поглиблюють і доводять до останніх логічних висновків революційні принципи, засвоєні в молодих літах, — він належав до тих, у кого хоч "раз добром налите серце ввік не прохолоне", але запас цього добра, налитий змолоду, не відновлюється, не росте, а тільки зуживається і вигорає як олива в світильниках мудрих дів на тяжкім і метушливім шляху життя" [7,10]. Цілком поділяємо слухну думку українського історика Ю. Пінчука, що ця непослідовність була значною мірою зумовлена великодержавною політикою російського царату, безпідставними нападками на вченого [9, 39].

Література

1. Автобиография Николая Ивановича Костомарова / С предисл. и примеч. Н. А. Белозерской // Русская мысль. — 1885. — Кн. 5. — С. 190-223; Кн. 6. — С. 20 – 54.
2. Данилов В. Материалы для биографии Н. И. Костомарова / В.Данилов. — К., 1907. — 50 с.
3. Іванова Р. П. М. І. Костомаров у суспільно-політичному русі ХІХ ст. / Р. П. Іванова // Укр. істор. журнал. — 1967. — № 5. — С. 31-41.
4. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія та ін.; упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П.С.Сохань (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1990. — Т. 1. — 1990. — 544 с.
5. Костомаров Н. И. Автобиография / Н. И. Костомаров // Литературное наследие. — СПб., 1890. — С. 3-217.

6. Костомаров Н. И. Кулиш и его последняя литературная деятельность / Н. И. Костомаров // Киев. старина. — Т. 5. — №2. — С. 221-234.
7. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / За ред. акад. Михайла Грушевського. — Х.: ДВУ, 1928. — 315 с.
8. Неслуховский Ф. К. Из моих воспоминаний / Ф. К. Неслуховский // Истор. вестник. — 1890. — № 4. — С. 116-153.
9. Пінчук Ю. А. Микола Іванович Костомаров, 1817-1885 / Ю.А.Пінчук. — К.: Наук. думка, 1992. — 232 с.